

Kapitalizmin Ahlâkı*

Norman Barry**

I.

Bu, kapitalizmin ahlâklılığını savunmak için iyi bir zaman değil. Sosyalizmin –dehşet verici insanlık dışılığı şöyle dursun- iktisadî fiyaskosu bile mülkiyete dayanan serbest mübadele sistemine yeni bir sempati yaratmadı. Piyasa ekonomisinin sözümona açgözlülüğün güdümündeki anti-sosyal etiği, iktisat veya maliyeden ziyade sosyoloji veya İngiliz edebiyatında eğitim almış olması daha muhtemel olan modern entellektüelin ahlâkçılığıyla hiçbir zaman uyuşmamıştır. Modern entellektüelin maddiyatçı olmayışı bir erdem, insan faaliyetinin arkasında yatan, herkes için geçerli öz-çıkarcılık hakkındaki bilgisizliği ise ahlâkî üstünlüğün bir işareti sayılır.

En fazla, kapitalizmin işlediğinin isteksizce kabul edilmesi noktasında onun hakkı teslim edilmiştir; fakat tabî yüksek ahlâkî amaçlarımıza yüklediği maliyetle birlikte. Doğrusu, piyasa sisteminin bazı mahcup savunucuları da bu ahlâkî bakımdan parlak olmayan yargıyı paylaşırlar. Bernard Mandeville, onsekizinci yüzyılın başlarında mecazî şiiri “Arıların Masalı”nda ticaretin gelişmesini tasvir ederken, sosyal sisteme güç verenin ahlâkî bakımdan düşük özneler olduğunu onaylıyor ama onların bencilliğinin faydalı sonuçlarına işa-

* *The Freeman: Ideas on Liberty*, December 2002.

** Prof. Dr., Buckingham University, Siyaset Bilimi Bölümü.

ret ediyordu: “Her bir parça kötülükle doluydu/ Ama bütün kütle bir yeryüzü cenneti”¹

Şüphesiz, arılar “ahlâkîleştikleri” zaman huysuz ve verimsiz hâle geliyorlardı. Mandeville’nin ortaya koyduğu “özel kötü-kamusal erdem” şeklindeki bu hoş paradoks Adam Smith tarafından düzeltildi, ama o bugüne kadar öğreticiliğini korudu. Görünüşe göre, biz hâlâ iktisadî başarı ile ahlâkî mükemmellik arasında bir tercihle karşı karşıyayız. Fakat Mandeville abartıyordu. O geleneksel ahlâk ile kendi zamanının ateşli ahlâkçılığı arasındaki bir farkı belirtiyordu. Mandeville aslında zararlı ve yararlı “kötü”ler arasında bir ayırım yapıyor ve ikincisini teşvik ediyordu.²

Şüphesiz, iş dünyasının en son skandalı ahlâk ile iktisadî faaliyetin bağdaşmadığının yeni bir örneği olarak görülmektedir. 1980’lerde Michael Milken ve Ivan Boesky vardı; ilki Rudolph Giuliani tarafından koğuşturulduysa da suçlu değildi, ikincisi ise muhtemelen dönemin iş aleminin yegane kötü adamı idi. Yirmibirinci yüzyılın başlarında ise Enron, WordCom ve başkaları var. Bütün bunlarda gözden kaçırılan, kolektivizmin devasa suçları ve verdiği acılardı. Yine de kapitalizmin –serbest-piyasa basını tarafından teşhir edilen- nispeten küçük kusurları ahlâkçılar tarafından sevinçle selamlanmıştı.

Bu tuhaf ahlâkın bir nedeni var: Kolektivistlerin doğru ahlâkî saike sahip oldukları varsayılmaktadır. Onlar asil rüyalarını gerçekleştirirken birkaç hata (100 milyon ölüm?) yapmış olabilirler, ama en azından her şeyi iyi nedenlerle yapmışlardı. Burada hiçbir erdem paradoksu yoktur. Oysa kapitalistlerin suçları insanlığı kayırmak için girişilen bir davanın değil, sırf açgözlülüğün sonucuydu, ve sonuçları ne olursa olsun bu her zaman kınanması gereken bir şeydir.

Böylece piyasayı temizlemek ve sağladığı yararları öz-çıkar gibi kaba bir şeyle lekelenmeyecek şekilde onu saygıya değer hâle getirmek için bir kere daha bir temizleme sürecinden geçmemiz gerekiyor. Her taraftan “şirketlerin sosyal sorumluluğu”nun icaplarının saldırısı altındayız. Kapitalizmin işlemesine izin verilir, ama sadece hissedarlar “ilgili kişiler”e (“stakeholders”) –yani, firmayla zayıf bir ilişki iddia edebilecek hoşnutsuzlardan oluşan herhangi bir gruba- havale edildikleri, bireysel öz-çıkar “toplum”un hiç bitmeyen icaplarına tâbi olduğu ve şirket-devralmalar ve hisse değerini artırmak gibi süflî ve gayri ahlâkî şeylerden sakınıldığı sürece. Başka bir ifadeyle, kapitalizme cvet

¹Bernard Mandeville, *The Fable of the Bees*, ed. F. B. Kaye (London: Oxford University Press, 1924 [1705]), p. 24.

²*Ibid.*, p. 10.

ama onun oyuncularının kapitalist gibi davranmamaları şartıyla. Onun için, bu konuda doğru rol modelleri kapitalizmin Almanya ve Japonya'daki renksizleştirilmiş muadilleridir.

Ayrıca, çağdaş kapitalizmin eleştiricileri günümüzün iş dünyasında iki ahlâkî sorunu zekice birbirine karıştırmışlardır: İnsanların ahlâkî yanlışlardan haklı olarak duydukları öfke ile ticaretle uğraşanların sade insanlardan beklenmeyen türden bir ahlâk sergilemelerine ilişkin ahlâkî talep. Bunun içindir ki, iş dünyası için geleneksel ahlâkîliğin ötesine geçen bir "ahlâkî sorumluluk"tan söz ediyoruz. Meselâ, yeni bir daire satın alır veya bir otomobil satarken etnik azınlıkların veya toplumun ihtiyaçlarını hesaba katmanız sizden beklenmezken, sosyal olarak sorumlu firmaların işe almalarında ve yatırım politikasında böyle yapmaları beklenir.

Oysa, aksi yöndeki kimi varsayımlara rağmen, ticarî-sınai faaliyet prensip olarak gayri ahlâkî bir faaliyet değildir ve "hırs iyidir" felsefesinin ölçülü savunucuları da normal ahlâkî kısıtlamaların bu alana uygulanmamasını savunuyor değildiler. Onlar sadece şunu söylüyorlar: Eğer girişimcilik ve yenilikçilik gibi bireysel yetenekler anonim bir politika yararına kullanılacaksa, onların konu dışı ve gerekenin ötesinde ahlâk ödevleri yerine getirme ihtiyacıyla yavaşlatılmamaları gerekir. İş yapanlar sözleşmelere ve verilen sözlere sadık kalmalı, mülkiyet haklarına riayet etmeli ve rakiplerine ve çalıştırdıkları kişilere saygıyı hak eden rasyonel failer olarak muamele etmelidirler. Kısaca, kapitalist girişimin hayat damarlarını kurutmak amaçlı olsa bile iş adamları hukuka riayet etmeli ve Oxford'un, Cambridge'in veya Harvard'inkine değil tartışmalı olmayan geleneksel ahlâk anlayışına uymalıdır.

Ne var ki, bu, şirketlerin sosyal sorumluluğu hakkında hiçbir şey söylemez. Esasen, Amerika'da icra kurullarının ve son derece başarılı firma temsilcilerinin (şirketlerin yaptıkları) hayır işlerini kamuya gösterişli bir şekilde duyurmaları, çok kere, temel ve tartışma dışı ahlâk ihlallerinin kayıtsızca devam etmesini saklayan bir kalkandır. Bugünkü skandallara bulaşmış bütün şirketlerin kamu nezdindeki ahlâkîlik imajı yüksekti; ahlâkîlik imajı belki en yüksek olan da WorldCom ve kurucusu Bernie Ebbers idi. Bunun özel olarak korkunç örneği Tyco'nun eski icra kurulu başkanı Dennis Kozlowski'nin durumudur. Kozlowski Tyco'nun büyük miktarlarda parasını eğitim işlerine bağışladı ve yüksek bir ahlâkî profil sağladı, ama yine de hissedarların parasının en azından 135 milyon dolarını kendi kişisel tüketimi için kullandı. Onun bu sorumsuz yönetimi vaktiyle başarılı olan bir şirketi ciddi bir zorluğa düşürdü.

II.

İş ahlâkçılarının özel bir hedefi vardır: Halka açık (publicly quoted) büyük şirketler. Kapitalist dünya sadece belli mal sahipleri veya ortaklıkların elinde olsaydı (sınıfsal eğilimleri ahlâkçılarinkine yakın olan meslekler dünyasında olduğu gibi) kabul görebilirdi. Fakat görünüşe göre, hissedarların sahip olduğu firma, özellikle de onun çok-uluslu türü, hem rekabetten hem de devlet müdahalesinden sözde muaftır. “Şişman kediler”in çoğunun kısıtlamadan azade olduğu düşünülmektedir ve onları savunanlar da, görünüşe göre, gerçek zenginliğin etraftaki kâğıtları karıştırmakla ve bir ekranda sayıları kontrol etmekle yaratıldığı yanılgısının etkisi altındadırlar. Borsanın bir kumarhane olduğu, oysa Almanya ve Japonya’nın rakip kapitalist sistemlerinin takdire değer olduğu, çünkü onların İngiltere ve Amerika’nın Anglo-Amerikan sistemlerinden çok daha az borsaya dayandığı tekrar tekrar söylenmektedir.³ Şüphesiz, ahlâkçılar için halka açık şirketlerde odaklanmak kolaydır. Bunlara esasen Amerika’da bile hiçbir zaman çok fazla saygı duyulmamıştır; onların fonları da, nihayetinde emeklilik işlemleri ve sigorta poliçeleri aracılığıyla sıradan insanların tasarrufları olmalarına rağmen, para canlısı hükümetler için kolay avlardır.

Fakat ahlâkçılar, hukuka ve geleneksel ahlâka uyması şartıyla, şirketin özünde faydalı bir organizasyon olduğunu hiçbir zaman anlamamışlardır. İnsanlar kendi varlıklarını birleştirir ve bir getiriye garanti etmek üzere onları etkin olarak kullanacak profesyonel yöneticiler tutarlar. Bu hemen hemen herkesin yararlandığı bir süreçtir. Her ne kadar bugün kanunlarla düzenlenmiş olsalar da, şirketler aslında common law çerçevesinde yürütülen serbest faaliyetler yoluyla kendiliğinden bir şekilde doğmuşlardır. Ve, bu organizasyonu, devlet faaliyetinin zararlı etkilerine rağmen, yine de sahiplerinin çıkarlarına olacak şekilde yönetmek, yöneticilerin itimada dayanan görevidir. Ahlâkçılarının amacı bütün bunları değiştirmek ve şirketin başarısından “toplum”u yararlandırmaktır. Oysa bu bizzatıhi ölümcül bir komplimandır; çünkü bu, halka açık sınai girişimin, Batı kapitalizminin istenen malların üretimine, istihdamın genişlemesine ve genel refaha yaptığı en önemli katkı olduğunun bir itirafıdır. Ahlâkçının stratejisi, bu zenginliği onun meşru sahiplerinden alıp siyasî olarak kayrılan kimselere transfer etmektir.

Onları ahlâki zaafın sonucu olarak göstermek suretiyle, bu krizleri kapitalist girişimin çöküşünü ilân etmekte kullanabildikleri için, şirket kapitalizminin

³ See Norman Barry, *Business Ethics* (London: Macmillan, 1998), chapters 3 and 4.

bugün yaşamakta olduğu krizler ahlâkçılara Tanrı'nın bir armağanıdır. Fakat bugünün problemlerinin yegane sahici çözümleri yine bizatihi kapitalizmin içinden doğacaktır, yasal düzenleme buna pek az katkıda bulunabilir. Devletin firmayı ahlâkileştirme girişimleri onu zayıflatmaktan başka bir işe yaramaz.

Bugünkü kapitalizmin ahlâkî durumu hakkında vurgulanması gereken ilk şey, onun öznelinin temel ahlâkî değerlere dönmeleri gerektiğidir. Kapitalistlerin yapması gereken, iş dünyasının sosyal sorumluluğunu unutmak ve sadece özgür bir topluma hâkim olan temel ahlâkî ilkeler üzerinde odaklanmaktır. Elbette, şirket çalışanları daha ziyade şirketin “sosyal sorumluluğu”ndan hoşlanırlar. Toplum için çalışmak ve ona sahip olmayanlar için sosyal iyiyi yaratmak ahlâkî olarak çekicidir, şirketlerde çalışanlar ahlâkçılık taslamaya (maliyetsiz ahlâkî eyleme) diğer insanlardan daha dirençli değildirlen. Böyle yapmaları, kendilerinin öncelikli hukukî ve ahlâkî sorumluluğunu oluşturan hissedarlar için çalışmalarından kesinlikle daha kolaydır. Aslında, modern iş hayatının en rahatsız edici özelliklerinden biri, büyük şirketlerin bu en yeni ahlâkî moda teslim olmaları isteklilikleridir. (Nitekim) bugünün şirket raporları ahlâkî “misyon anlatımları”yla doludur. Şüphesiz, bu kişisel çıkar nedenleriyle yapılabilir (uygun ahlâkî imaja sahip olmak hisselerin fiyatı için iyidir), ama şirket sahipleri ve yöneticileri böyle davranmanın uzun vadede yol açacağı sonuçların farkında değildirlen.

III.

Geleneksel ahlâkın nasıl ihlal edildiğini görmek sosyal sorumluluğun –teorik olarak sınırsız olan- gereklerini yerine getirmekten daha kolaydır. İlkini bir örneği Enron skandalında ortaya çıkmıştır. Krizin bir noktasında, üst yöneticiler şirketin büyük sıkıntıda olduğunu anladıkları anda alt düzey çalışanlarına şirketin emeklilik sistemine yatırım yapmalarını ve onun hisselerini satın almalarını tavsiye ediyorlardı. Yöneticilerin kendileri ise o zamanki en yüksek fiyattan şirket hisselerini elden çıkarıyorlardı. Şüphesiz, çalışanların Enron hisselerine yatırım yapmaya zorlanmadıkları ve onların her zaman aksine hareket etmekte serbest oldukları doğrudur. Hisselerin fiyatının başlangıçta dramatik olarak düşmediği de doğrudur, ama düşüş yine de çok hızlıydı. Dolayısıyla, hisse fiyatını hileli şekilde çarpıtmamış olsalar da, üst görevlilerin yaptığı yine de geleneksel ahlâkî anlayış açısından ayıplanabilecek bir şeydi.

Enron ve WorldCom gibi şirketler, kapitalizmde her zaman olduğu gibi, sonunda yakalandılar, ama piyasa sürecinin tedavi edici etkisi ortaya çıkmadan önce mağdur olanlar vardı. Tehlike şudur ki, eğer firmaların kendileri du-

rumu düzeltmezlerse, hükümet daha baskıcı ve üretkenliği zayıflatıcı tedbirler dayatacaktır. Firmalar doğru ahlâkî faaliyetin yararlı olduğunu tecrübe yoluyla öğrenmek zorundadırlar.

Şirket kapitalizminin karşılaştığı zorluk bizatihi anonim şirketin mantığından doğar. Bu tür bir şirketin özelliği, sahiplik ile yönetimin birbirinden ayrılmış olmasıdır. Pasif pay sahipleri, normal olarak, pay sahiplerinin değil de kendilerinin çıkarına uygun hareket etmesi muhtemel olan aktif ve bilgili yöneticilerin insafına kalmışlardır. Bunun yaygın bir örneği, kendilerine stok seçenekleri sunulması hâlinde yöneticilerin hisse fiyatını suni olarak artırma eğilimidir. Bunlar ise anonim şirketin ne etkinliğini ne de ahlâkîliğini yükseltme ihtimali olan düzenlemelerdir.

Şu hâlde, hâlihazırdaki krizin başlıca mağdurları hissedarlardır. Şirketler kârları artırmak için son derece güvenilmez, hata hileli yöntemler kullanmışlardır. Ve özellikle Amerika'da, hesapların denetlenmesi birçok durumda utanılacak bir şeydir. Bunun için borsa bir şirketin değerinin titiz bir ölçümü olmaktan çıkar ve yatırımcılar da sistematik olarak ve bilerek yanıltılırlar. Teorik olarak, sahip oldukları şirketlerini doğru yola sokabilmek için hissedarların ciddi bir aktivizmine gerek vardır. Son yıllarda aktivist hissedarlar çok kere şirketin çıkarlarını sahiden düşünen kimseler olmamışlardır. Onlar bir firmadan az hisse satın alıp yıllık genel toplantılara yalnızca şirketi ana görevinden saptırmak niyetiyle katılan anti-kapitalist agitatorlardır. Şirketin sosyal sorumluluğu talebinin genellikle ortaya çıktığı yer burasıdır.

Ayrıca, daha ciddi bir "kollektif faaliyet" problemi vardır: Normal olarak bir kişinin çabasının yapabileceği fark devede kulak olduğundan, bunu yapması için hiç bir rasyonel müşevvik yoktur. Eğer hatırı sayılır bir hissedar baskısı olacaksa, bunun, önemli miktarda hissesi bulunan ve yönetime daha kolay hesap sorabilecek olan kurumsal sahiplerden gelmesi gerekir.

Uyanık hissedarların basiretli yönetimi teşvik edebileceği birçok alan vardır. Hesap denetimi problemine daha önce temas ettim, ama deneticilerin hisse sahipleri tarafından kendi çıkarlarını gözetmek için atandıkları unutulmuş görünüyor. Mamafih, pratikte, deneticiler yönetimle gizli bir işbirliği içinde görünmektedirler. Bu kısmen, deneticilerin dolgun ücretlerini danışmanların firmayla yaptıkları sözleşmelerden elde ettikleri gerçeğiyle ilgilidir. Bu da açık bir çıkar çatışması yaratır: Şirketle yapılan ticarî sözleşmelere bağlı oldukları sürece, onların titiz bir denetimle ilgilenmeleri ihtimali daha azdır. Fakat bu, mevzuatın düzeltilmesini gerektirmez. Bu ancak böyle bir işbirliğinin gerçekleşmemesini sağlayacak sebatkâr ve dikkatli hissedarlarca başarılabilir.

Piyasa

Aynısı, hakkında çok fazla ahlâk dersi olan aşırı şirket ücretleri için de geçerlidir. Ücretler başka şirketlerden gelen personelden oluşan ücret komiteleri tarafından belirlenme eğilimindedir. Burada, çeşitli şirketlerin yöneticileri arasında hissedarları sömürme amaçlı bir ittifak için -ister bilinçli ister bilinçsiz olsun- apaçık bir fırsat vardır.

Britanya'daki Marconi örneğinde, başarılı bir firma olan General Electric kendi yerine geçen Marconi şirketine yaklaşık 2 milyar dolar nakit ve birkaç başarılı işletme bıraktı. Marconi'nin yöneticileri son derece maceracı yeni faaliyetlere giriştiler, nakit stokunu israf ettiler ve şirketi büyük miktarlarda borçlandırdılar. Şirketin hisse fiyatı şimdi 1 peninin altına düşmüş durumdadır ve öz sermaye karşılığında borçlanmaya dayalı olarak yeniden organize edilmektedir. Yeni düzenlemeye göre, ilk hissedarlar şirketin sadece binde beşini alacaklardır. Şirketi böylesine kötü yönetmiş olan icra kurulu ise devasa işsizlik tazminatları ve yüksek emeklilik ücretleriyle birlikte çekip gitti. Daha aktif bir hissedarlar hareketi bu kabil istismarları önlemek üzere ücretleri sürekli olarak denetler ve geleceği ödüllendiren istihdam sözleşmeleri de yapmazdı. Kurumsal maliklerin de bu yolu izlediklerinin zaten işaretleri vardır.

IV.

Firmaların hisse değerini veren çekirdek faaliyetleri üstünde odaklanmaları çok daha önemlidir. Onların şirket sosyal sorumluluğunun sahte cazibesine kapılmamaları gerekir. Sahici ahlâk daha az çekicidir ama daha güvenlidir. İş dünyası çalışanlarını ahlâkileştirmeye dönük her teşebbüsün başarısızlığa uğrayacağını güvenle söyleyebiliriz. İnsan tabiatı değişmez ve insanlar genellikle sırf gönüllü olarak ahlâkî davranmazlar. David Hume'un söylediği gibi: "tabiatımızdaki her unsurun... değişmesi imkânsız oldukça, bizim en fazla yapabileceğimiz, şartlarımızı ve durumumuzu değiştirmek ve adaletin kanunlarının gözetilmesine öncelik verirken ve onların ihlalden uzak durmaktır."⁴

Eğer ahlâkçılar Anglo-Amerikan kapitalizminin aşırılıklarından endişe ediyorlarsa, onun toplumcu rakiplerine bir göz atmak suçluluk duygularını azaltabilir. Japon borsası 1990'daki (Nikkei indeksiyle ölçüldüğünde) en yüksek 40.000 noktasından şimdi 10.000'in altına düşmüştür. Bunun mağdurları arasında, ailesinin gelirini piyasaya yatıran milyonlarca Japon ev kadını vardı. Büyük oyuncular, çoğunlukla kriminaller, böylesine felâket derecesindeki değer düşüşüne karşı kendilerini korudular. Erdemli Japon ekonomisi, fili-

⁴David Hume, *A Treatise on Human Nature*, book 3 (London: Fontana, 1973 [1740]), p. 22.

yatta, üst kademe şirket yöneticileri ile bankaların, kendilerine gülünç kâr payı ödenen ve şirket üzerinde hiçbir etkisi kalmayan küçük hissedarlara karşı bir komploşudur. İş dünyası skandallarından Almanya da hak ettiği payı almıştır.

Tabiatıyla, iş dünyasının beklenmedik olaylarının ışığında, devlet müdahalesi için daima bir talep vardır: Piyasa toplumunda bireylerin özgür eylemlerine daha fazla kanun, daha fazla düzenleme ve daha çok engelleme. Burada iki ana varsayım söz konusudur: (i) İş dünyası kendisini düzenleyemez, (ii) kapitalizmin bencilliği o kadar kötüdür ki, normal kurallar ve kanunlar onun aşırılıklarını dizginlemeye yetmez. Bir aşırı tepki verme tehlikesiyle karşı karşıyayız. Zaten bildik kısıtlamalar işlemektedir. Enron ve WorldCom hemen hemen iflas etmiştir (sahtekârlığın failleri olağan ceza hukukuyla yüzyüze gelecektir) ve doğal piyasa süreçleri internet balonunu patlatmıştır.

Ahlâkî saiklerle hareket eden hükümetlerin bireyleri kendi hatalarından koruyacaklarını sanmak ölümcül bir hata olur. İnsanlar banka hesaplarından ve başka “güvenli” yatırımlardan elde edebildiklerinden daha fazla para kazanmak istedikleri için borsaya yatırım yaparlar. Hiçbir kapitalist 1990’ların fiyatları yükselten piyasasından elde ettiği ekstra kazançtan şikâyet etmemiştir, onun için bugünkü kayıplarına itiraz etmemeleri gerekir. Bu, riskli fakat nihayetinde yararlı olan iktisadî sistemdir: Kapitalizm.

Çeviren: Mustafa Erdoğan